

Dr. hab. Oleg Omelczuk

Chmielnicki Uniwersytet Zarządzania i Prawa (Ukraina)

Rozwój doktryn o zachowaniu człowieka w filozofii starożytnych Chin

Streszczenie

Przedmiot niniejszego opracowania stanowi zbadanie historycznych aspektów rozwoju koncepcji zachowania zgodnego z prawem i filozofią starożytnych Chin. Według obowiązujących wówczas zasad człowiek stanowił część całości, a poprzez swoje istnienie był powołany do przezwyciężenia rozłamu świata. Uważano, że najlepszym zachowaniem człowieka jest niedziałanie oraz naśladowanie natury. Wysuwano i uzasadniano ideę odpowiedzialności człowieka za swoje zachowanie na wyższym, kosmicznym poziomie.

Słowa kluczowe: zachowanie człowieka, obowiązek, rozum, odpowiedzialność.

Development of the Ideas on Human Behavior in the Philosophy of Ancient China

Abstract

The article aims at examining historical aspects of the development of the concept of human behavior according to the law and philosophy of ancient China. At that time a man was seen as a part of the whole and through his existence was created in order to overcome the split of the world. The best kind of the human behavior was considered to be refraining from action and following nature. There was put forward and justified an idea of human responsibility for his behavior at the higher, outer level.

Key words: human behavior, obligation, wisdom, responsibility.

Uwagi wstępne

Filozofia chińska stworzyła oryginalną wizję człowieka i świata, która opiera się na myśleniu mitycznym związanym z uwielbieniem nieba, ziemi oraz całej natury jako środowiska istnienia człowieka. Według mitologii chińskiej, sięgającej drugiego tysiąclecia p.n.e., niebo (*tian*) to podstawowa zasada, która rządziła światem, cała natura uznawana była za uduchowioną, a każda rzecz, miejsce oraz zjawisko miały swoich demonów. Duchy mogły człowiekowi opowiedzieć o przyszłości, wpłynąć na jego czyny oraz zachowanie. Pokój, spokój i sprawiedliwość rozpatrywane były jako pochodzące z idei „złotego środka” – najwyższej zasady zachowania człowieka. Z tej zasady wypływały wymagania unikania skrajności, jak i zasada *ren* – cnota uniwersalna, podstawa wszystkich innych cnót oznaczająca miłość do człowieka i miłość między ludźmi, wykonanie obowiązku oraz rytuału¹.

W chińskiej myśli prawnej zwracano szczególną uwagę na naturę oraz istotę kar, z których najbardziej poważne rozpatrywane były jako „kara Nieba”. W połowie pierwszego tysiąclecia p.n.e. idealizowano władców starożytnych, którzy zamiast kryminalnych, stosowali kary poniżające, np.: ubieranie odzieży czerwono-brunatnego koloru lub obowiązek noszenia czarnej przepaski na głowie. Myśliciele starożytnych Chin kierowali się tym, że mądrzy oraz humanitarni władcy w przeszłości nie mogli stworzyć okrutnych sankcji karnych. Uważa się, że Yu – założyciel najstarszej dynastii Xia (XXI-XVI p.n.e.) zmuszony był do zapożyczenia kar kryminalnych stosowanych przez barbarzyńców, którzy zamieszkiwali Południowe Chiny. W czasie jego panowania rozwinął się rozszerzony system karny, dopuszczający wykupienie się od kary złotem. Z nastaniem dynastii Czou (Zhou) (XI st. p.n.e. – 256 r. p.n.e.) pojawiło się pytanie dotyczące natury człowieka: czy jest on zły z natury i ma wrodzone skłonności do czynienia przestępstw, czy jest z natury dobry, tylko trudne warunki życiowe oraz pragnienie otrzymania korzyści czynią z niego przestępcę. Myśliciele tej doby dochodzą do przekonania, że źródłem przestępstw jest bieda większej części ludności, i tylko prawo, jako ustalona przez władcę miara dobra i zła, może służyć jako podstawa kar i nagród za postępowanie człowieka. Wyrok był rozpatrywany jako kara za dokonaną zbrodnię, a swoim wymiarem powinien odpowiadać ciężkości przestępstwa, tak samo jak nagroda powinna być proporcjonalna do zasługi. Kara nie powinna być ani zbyt surowa, ani niesprawiedliwie łagodna. Jej rolą jest przestrzec i odstraszyć potencjalnych przestępców. Kiedy ludzie przestają brać odpowiedzialność za swoje postępowanie i bezprawne zachowanie nie pomniejsza się, nadmierne okrucieństwo kar może mieć efekt

¹В.О.Ханстантинов,Цілі толерантності,„Грані. Політологія”, №3 (71), maj – czerwiec2010, s.111-116.

odwrotny². Stworzenie całokształtu koncepcji postępowania człowieka zgodnego z prawem wymaga przesłedzenia prac filozofów, takich jak: Guan Zhong, Konfucjusz, Laozi, Mencjusz, Mozi, Xunzi, HanFei, Zhuangzi, ShenBuhai itd.

1. Zasady filozofii konfucjanizmu

Systemy religijne Starożytnych Chin to: konfucjanizm, taoizm, motizm i legizm. Konfucjanizm był mocno powiązany z rozwojem ówczesnego społeczeństwa chińskiego. Skupiał się na regułach etycznych, normach społecznych oraz regulowaniu stosunków społecznych i zachowaniu człowieka. Konfucjusz (551-479 p.n.e.) bolał nad degradacją społeczeństwa i koncentrował swoją uwagę na wychowaniu człowieka do szacunku wobec otoczenia oraz społeczeństwa w ogóle. Postrzegał człowieka jako funkcję w organizacji społeczeństwa i proponował pojęcie porządku jako normy stosunków oraz ludzkiego zachowania. Spokój i dobrobyt społeczeństwa osiąga się poprzez sztuczne regulowanie postępowania człowieka, zobowiązanego do surowego przestrzegania zasad etykiety. Humanitaryzm (*ren*) oraz normy postępowania przenikają najpierw rodzinę, potem tworzą pokój w państwie, a pomyślne państwo daje człowiekowi szczęśliwe życie³. Zachowanie porządku prowadzi do należytego wykonania obowiązków. „Jeśli człowiek szlachetny jest punktualny i nie traci czasu, jeśli jest uprzejmy wobec innych i nie zakłóca porządku, to ludzie między czterema morzami są jego braćmi”. Cnota prowadzi do zachowania porządku: „o Deng Xi mówił nauczyciel, że ma on cztery z cnót, które posiada człowiek szlachetny. W życiu prywatnym jest uprzejmy, podczas pracy – precyzyjny, humanitarny i sprawiedliwy wobec ludzi”⁴.

Sprawowanie funkcji zgodnie z przyjętymi zasadami prowadzi do wyrażenia humanitaryzmu, jaki przejawia się poprzez pomoc innym w osiągnięciu tego, czego pragną osiągnąć, oraz w nieczynieniu drugim tego, czego sobie nie życzymy. „Powstrzymywanie siebie, aby we wszystkim odpowiadać wymogom rytuału – to właśnie jest humanitarność. Jeżeli ktokolwiek w ciągu jednego dnia będzie powstrzymywać się, aby we wszystkim odpowiadać wymogom rytuału, wszyscy w Niebiosach powiedzą o nim, że jest humanitarnym. Bycie humanitarnym zależy od samego człowieka, czyż ono zależy od innych

²Е. И. Кычанов, *Традиционная правовая мысль Китая*, [w:] *Антология мировой правовой мысли*. В 5 т., Т. I. – *Античный мир и Восточные цивилизации*, Нац. Общественно-научный фонд; Руководитель науч. проекта Г.Ю. Семигин, Мысль, Москва 1999, s. 483.

³И.М. Борзенко, В.А. Кувакин, А.А. Кудишина, *Человечность человека: Основы современного гуманизма*. Учебное пособие для вузов, под ред. А.Г. Круглова и В.А. Кувакина, изд. 2-е, испр. и доп., Рос. гуманист. о-во, Москва 2005, s. 12.

⁴*История философии в кратком изложении*, <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000196/index.shtml>

ludzi? ... Nie czyń ludziom tego, czego dla siebie nie pragniesz, a wtedy i w państwie, i w rodzinie nie będziesz miał wrogów”⁵.

W celu utrzymania subordynacji i porządku, Konfucjusz proponuje zasadę sprawiedliwości i uczciwości, która wymaga, żeby człowiek postępował według ustalonych reguł i zgodnie ze swoim stanowiskiem. Godne zachowanie powinno wypływać z wierności harmonii i humanitarności, ponieważ ludzie pragną bogactwa i zauważenia, a jeśli nie będą przestrzegane prawidłowe zasady, to tego nie osiągną. Zachowanie człowieka powinno opierać się na ustalonych przez wieki normach współistnienia, które każdy człowiek winien kultywować⁶.

Z powyższego wynika, że według Konfucjusza, człowiek zachowuje się idealnie, kiedy nie czyni innym tego, czego sobie nie życzy, poważa starszych, z szacunkiem odnosi się do równych sobie, jest odpowiedzialny, sprawiedliwy, pragnie wiedzy, zawsze jest wierny zasadzie Dao jako drodze do szlachetności oraz samodoskonalenia. Wierność normom moralnym prowadzi do dobroczynności i głębokiego szacunku, jednak zdolne do tego są tylko wybrane i pełnowartościowe osobowości. Tacy ludzie nie robią innym tego, czego nie życzą sobie, postępują zgodnie z zasadami etykiety, ładu i ich własnego statusu społecznego, pragną wiedzy, rozumieją Dao jako drogę do szlachetności i duchowej doskonałości⁷.

Konfucjusz i jego uczniowie zajęli się kwestią natury człowieka jako źródła jego nieetycznego zachowania. Na przykład Mencjusz uważał, że ludzie są szlachetni i arogancy, dobrzy i źli, ale zawsze dążą do bogactwa i wyróżnienia. Jednak z natury człowiek jest dobry. Natomiast kiedy człowiek czyni zło, to jego cechy naturalne nie są temu winne. Wszyscy ludzie mają uczucia żalu, wstydu i oburzenia, jak również szacunku, poszanowania, prawdy i fałszu. Uczucie współczucia jest podstawą życzliwości wobec ludzi, uczucie wstydu i oburzenia – podstawą sprawiedliwości, uczucie szacunku i poważania jest podstawą rytuału, a uczucie prawdy i fałszu – podstawą poznania. Życzliwość wobec ludzi, sprawiedliwość, rytuał oraz zdolność poznania nie wpływają na człowieka z zewnątrz, lecz są dla niego charakterystyczne, chociaż o nich nie myśli⁸.

Wyznawcy konfucjanizmu uważali, że kary za zachowania niezgodne z prawem nie mogą być takie same dla wszystkich, ponieważ wielkość kary powinna zależeć od miejsca przestępcy i poszkodowanego w systemie relacji rodzinnych oraz w hierarchicznym

⁵Лунь Юй Конфуцій, *Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах*, Т.1., Москва 1994, s. 155.

⁶*Історія філософії*, Підручник для вищої школи, керівник авторського колективу В.Г.Кремінь, Прапор, Харків 2003, s. 91.

⁷*Етика*, Навч. посіб., В.О.Лозовой, М.І.Панов, О.А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В.О.Лозового, Хрінком Інтер, Київ 2007, s. 15.

⁸Мо Ди Мо-цзы, *Древнекитайская философия...*, s. 244.

społeczeństwie. Według ich opinii, im naród jest bardziej syty, bogaty i należycie wychowany, tym będzie w nim mniej zachowań niezgodnych z prawem. Natomiast władcy i starszyzna powinni dawać przykład szlachetnego zachowania i bezwzględnego dotrzymania zasad prawnych⁹.

2. Studium zachowań ludzkich w filozofii taoizmu

Pierwszymi przeciwnikami Konfucjusza stali się taoiści –Laozi i jego zwolennicy, którzy głosili Dao jako podstawę istnienia. Centralne miejsce w taoizmie zajmowała natura, kosmos i człowiek, przy czym w przeciwieństwie do konfucjanizmu, poznawane były nie w sposób racjonalny, lecz przez przenikanie w naturę istnienia, pojmowanego jako Dao. Laozi proponuje zasadę, zgodnie z którą człowiek, jako część natury, powinien trwać w jedności z nią oraz światem i otrzymywać spokój duszy. Działalność człowieka nie naruszająca jakości rzeczy jest wyjaśnieniem jedności człowieka i świata wypływającej z Dao. Sensoryczne poznanie opiera się tylko na częściowej percepcji i „prowadzi człowieka na bezdroża”, a odejście na bok i usunięcie się charakteryzują zachowanie człowieka mądrego¹⁰.

Człowiek z Dao, według Laozi, jest utożsamieniem Dao. Człowiek idealny, mądry, gromadzący cnoty, porządkuje społeczeństwo, natomiast chciwość, zazdrość, ambicje, rywalizacja, zajmowanie obcych terenów i majątku jest próżnością, a ta nie zdobi człowieka i niszczy boską beztroskość Dao. „Chwalić się zwycięstwem oznacza cieszyć się zabójstwem ludzi... Jeśli zabija się wielu ludzi, to z tego powodu trzeba gorzko płakać” – pisał Laozi. Kiedy chaos zakłóca naturalny porządek Dao, człowiek traci swoją autentyczność. Dlatego człowiek mądry nie żyje w zamęcie, a charakteryzuje go umiarkowanie i łagodność, ponieważ łagodne i słabe zwycięża twarde i mocne. Laozi uważał, że dobroć jest miłością do wszystkiego żyjącego, wartości duchowe mają przewagę nad materialnymi. Uczył również, że nie można odczuwać zła ani w myślach, bowiem są one początkiem działania, ani w zachowaniu¹¹.

Taoiści nawoływali do naturalności oraz wolności od pożądań i pragnień, które uważali za źródło zachowań niezgodnych z prawem. Władca powinien poddawać się naturalnemu biegowi rzeczy i wydarzeń, i nie wtrącać się w proces życiowy, lecz kierować się drogą niedziałania. Dlatego mędrzec, „wykonując działania, uważa za lepszą bezczynność, urzeczywistnia naukę bez uciekania się do słów, wywołując zmianę rzeczy, [on] nie czyni

⁹Е.И. Кычанов, *Правовые воззрения Конфуция и его последователей*, [w:] *Антология мировой ...*, s. 486.

¹⁰*История философии в кратком...*, <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000196/index.shtml>

¹¹И.М.Борзенко, В.А.Кувакин, А.А. Кудишина, *Человечность человека...*, s. 11.

tego sam, stwarzając, nie ma [tego, co stworzone], uruchamiając, nie wkłada w to wysiłku, pomyślnie kończąc cokolwiek, nie chwali się tym. Jego zasługi nie mogą być odrzucone, ponieważ się nie chwali”¹².

Laozi i jego zwolennicy uważali, że naród jest dobrze prowadzony, kiedy jego „serca są puste”, ludzie nie są zazdrośni o cudzą mądrość i cudze bogactwo, naród nie jest obciążony wiedzą, a „jego żołądki są pełne”. Kiedy władca doprowadzi do takiego stanu, wtedy naród będzie żył zgodnie ze swoimi potrzebami, a sam panujący nie będzie musiał nic robić, ponieważ najlepszym władcą jest ten, o którego istnieniu naród tylko wie. Zwolennicy Laozi nie zaprzeczali, że normy prawne są potrzebne, lecz uważali za konieczne, żeby nie było ich dużo, a ludzie je znali¹³.

Późniejsi taoiści, np. Zhuangzi, nie odrzucali nakładania kar, ale nalegali, żeby były prawidłowo stosowane. Zhuangzi uczył umiejętności nie bania się zmian, ponieważ stan Wszechświata jest nieuchwytny, a człowiek powstał w wyniku szczególnych przemian w nim zachodzących. Temat losu i przeznaczenia łączy się z ideą wolności woli. Był przekonany, że nie można zmienić ani człowieka, ani jego losu, dlatego zadaniem człowieka jest pogodzić się ze swoim losem i poddać się nieuniknionemu, jednocześnie nie pozwolić okolicznościom kierować swoim zachowaniem¹⁴.

Wspólną cechą filozofii konfucjanizmu i taoizmu było uznanie, że lepszym środkiem prowadzącym do unikania zachowania niezgodnego z prawem jest zapewnienie narodowi dobrobytu. „Prawdziwi ludzie w starożytności żyli sprawiedliwie ... byli oni zdecydowani i robili wszystko po swojemu... Dla prawdziwego człowieka kara – to podstawa, rytuał – to uzupełnienie... Kto polega na systemie karnym, prawidłowo wymierza surowe kary, podstawę wzmacniać rytuałem oznacza poprawnie funkcjonować w społeczeństwie”¹⁵.

Zwolennik taoizmu Xunzi (313-258 rr. p.n.e.) uważał, że człowiek z natury jest zły i zdolny do zachowania niezgodnego z prawem. „Człowiek z natury jest zły, jego dobre działanie rodzi się z działania praktycznego. Człowiek rodzi się z instynktowną chęcią zysku; gdy się nią kieruje, prowadzi to do pragnienia zaprzeczania i rabowania, a zanika pragnienie ustępowania. Człowiek rodzi się zazdrosny i zły; kiedy kieruje się tymi wadami, to w następstwie rodzą się okrucieństwo i zdrada, a zanika wierność i szczerść. Człowiek rodzi się z uszami i oczami, pociągają go dźwięki i piękno, kiedy idzie za tymi pragnieniami rodzi się w nim wyuzdanie, a znika moralność i kultura. W ten sposób z natury człowieka i jego pragnienia zaspokajania swoich uczuć rodzą się pragnienia oskarżania i rabowania, czynienia

¹²Лао-цзы Дао дэ-цзин, *Древнекитайская философия...*, s. 115.

¹³Е. И. Кычанов, *Даосская правовая мысль*, [w:] *Антология мировой...*, s. 493.

¹⁴И.М.Борзенко, В.А.Кувакин, А.А. Кудишина, *Человечность человека...*, s. 13.

¹⁵Е. И. Кычанов, *Традиционная правовая мысль Китая*, [w:] *Антология мировой...*, s. 484.

tego, co jest niezgodne z jego obowiązkiem, łamania wszelkich zasad, co prowadzi do nieporządku”¹⁶.

Złe postępowanie człowieka można naprawić, wpływając na niego przez prawo i karanie, wychowywanie uczące reguł postępowania i rytuału, zaszczepiając poczucie obowiązku, ponieważ tylko za pomocą stosowania kar można zmienić zachowania niezgodne z prawem¹⁷. „Jak krzywy kawałek drzewa potrzebuje przycięcia, żeby go wyprostować, do tego trzeba go jeszcze podgrzać i wyrównać, i dopiero po tym zabiegu stanie się prosty; podobnie, jak tępy kawałek metalu potrzebuje kucia i ostrzenia, dzięki czemu stanie się ostrym, tak samo człowiek, który z natury swojej jest zły, potrzebuje wychowania i przepisów prawnych, bo tylko dzięki temu potrafi wejść na właściwą drogę; dla człowieka konieczny jest wpływ norm rytuału i poczucia obowiązku, bo dopiero pod ich działaniem będzie przestrzegał prawa. Teraz, przez zaniedbanie wychowania człowieka i brak wpływu na niego przez normy prawne, staje się on niesprawiedliwy, podstępny i idzie złą drogą. Jeśli człowiek nie podlega wpływowi norm rytuału i poczucia obowiązku, wtedy łamie on [prawo], ulega przygnębieniu i nie poddaje się pojednaniu”¹⁸.

Podsumowując, konfucjanizm i taoizm, jako religie kosmocentryczne, w centrum stawiały człowieka. Zgodnie z ideą taoizmu niebo i ziemia nie mają pierwiastków ludzkich i dają człowiekowi możliwość życia własnym życiem, osobiście kierować swoim zachowaniem, wybierając ten lub inny sposób postępowania. Równocześnie, istnieje zamysł niebios w stosunku do człowieka, zgodnie z którym od urodzenia otrzymuje on istotę. Oprócz ogólnej, człowiek otrzymuje istotę zmienną, która całkowicie od niego zależy, od jego osobistych starań i zachowania¹⁹.

3. Charakterystyka zachowań ludzkich w filozofii motizmu i legizmu

Motizm (moizm), jeden z głównych kierunków filozofii chińskiej, jaki wzięł nazwę od imienia swego założyciela –Mozi [Mo Di] (479-391 p.n.e.), jest przeciwieństwem nauki Konfucjusza. Doktryna ta skupia wielką uwagę na problemach etyki społecznej, a jej główną tezą jest idea uniwersalnej miłości, pomyślności oraz wzajemnych korzyści. Wszegarniająca miłość miała obowiązywać wszystkich ludzi w społeczeństwie i wszyscy powinni dbać o wzajemne korzyści. Mo Di w swojej nauce wyznawał wolę „Niebios”, która

¹⁶ Сюнь Куан Сюнь-Цзы, *Древнекитайская философия...*, s. 200.

¹⁷ Е. И. Кычанов, *Даосская правовая...*, s. 494.

¹⁸ Сюнь Куан Сюнь-Цзы, *Древнекитайская философия...*, s. 200.

¹⁹ *Даосизм. Пути обретения бессмертия*, сост. и пер. Е. Торчинов, СПб.: Азбука-классика 2007, s. 116.

wpływa na zachowanie ludzi. Poznanie dokonuje się przez zderzenie zmysłów z rzeczywistością oraz na drodze rozumowania zmysłowego²⁰.

Filozof uważał, że wzajemna miłość jest charakterystyczna dla natury i wszystkich ludzi, dlatego tych, którzy nie wypełniają zasad uniwersalnej miłości i czynią zło, czeka nieunikniona kara. Uważał, że ludzi okrutnych należy karać, a mądrych nagradzać²¹. „Jeżeli nie ma wzajemnej miłości między ludźmi, to na pewno pojawi się wzajemna nienawiść, jeżeli władca i jego poddani nie mają wzajemnej miłości, to nie będzie miłosierdzia i wierności, jeśli między ojcem i synem nie ma wzajemnej miłości, to nie będzie miłości ojcowskiej i szacunku wobec rodziców, jeśli między braćmi nie ma wzajemnej miłości, to nie będzie zgody między nimi, jeśli między ludźmi Niebios nie ma wzajemnej miłości, to silny na pewno podporządkuje słabszego, bogaty na pewno obrazi biednego, człowiek uznawany będzie pogardzał człowiekiem prostym, przebiegły na pewno oszuka prostodusznego”²².

Mozi rozwijał swoją doktrynę, głosząc zasady humanistyczne, takie jak: szacunek wobec mądrości, podziwianie zdolnych i usunięcie niekompetentnych, uniwersalna miłość i wzajemna korzyść, potępienie i sprzeciw wobec przemocy. Twierdził również, że życzliwy wobec ludzi pragnie rozwijać w społeczeństwie to, co pożyteczne dla wszystkich i wzywał do tego, żeby ludzie uczyli się i budowali swoje życie samodzielnie, nie ufając losowi i nie zrzucając na niego odpowiedzialności za swoje postępowanie²³.

W IV wieku p.n.e. powstaje legizm jako doktryna głosząca przeciwne konfucjanizmowi idee rozumienia prawa według tradycyjnej filozofii chińskiej, która głosiła, że człowiek rodzi się z miłością i nienawiścią, jest chciwy i pożąda bogactwa. Dla legistów głównym czynnikiem władzy nad ludem było prawo i stworzony na jego podstawie system kar i nagród. Prawo powinno być jasne i zrozumiałe, kary – surowe, a nagrody – zasłużone. Prawo powinno obowiązywać wszystkich, a dla wzmocnienia porządku potrzebna jest odpowiedzialność²⁴. Legiści twierdzili, że wszyscy, i nieodwracalnie są odpowiedzialni za zachowania niezgodne z prawem („wyższość pochodzenia nie uratuje od kary”). Głosili odpowiedzialność zbiorową, rodzinną, służbową. Nikt pod groźbą kary śmierci nie powinien zmieniać prawa. Legiści wzywali do surowego karania nawet za drobne wykroczenia.

Starożytny chiński filozof ShenBuhai(400-337 p.n.e.), jeden z czołowych reprezentantów szkoły legistów, krytykował konfucjanizm. „Kto mądry – tworzy prawo, kto głupi – jest ograniczony przez prawo. Kto zdolny – zmienia porządek, kto niezdolny – ten

²⁰ *История философии в кратком ...*, <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000196/index.shtml>

²¹ Е.И. Кычанов, *Правовые воззрения Конфуция...*, s. 486.

²² Мо Ди Мо-цзы, *Древнекитайская философия...*, s. 193.

²³ И.М. Борзенко, В.А. Кувакин, А.А. Кудишина, *Человечность человека...*, s. 12.

²⁴ Е.И. Кычанов, *Правовые идеи легистов*, [w:] *Антология мировой...*, s. 502.

związany przez porządek. Z człowiekiem, który jest związany przez porządek, nie warto rozmawiać o sprawach, a z człowiekiem, który jest ograniczony prawem, nie warto rozmawiać o zmianach”²⁵.

Guan Zhong głosił, że stan majątkowy narodu determinuje ludzkie zachowania, czyli naród bogaty jest mniej zdolny do postępowania niezgodnego z prawem niż biedny. „Jeżeli naród jest bogaty, to łatwiej nim rządzić. Jeżeli naród jest biedny, to trudno nim rządzić. Skąd wiadomo, że tak jest? Kiedy naród jest bogaty, to w miasteczkach panuje pokój i taka sytuacja zmusza, żeby doceniać spokój ogniska domowego, natomiast jeśli w miasteczkach panuje pokój i rodziny doceniają spokój ogniska domowego, to znaczy, że szanują władcę i boją się kar. Kiedy ludzie poważają władzę i boją się kar, łatwo nimi rządzić. Kiedy naród jest biedny, to znaczy, że w domach panuje strach i rodziny żyją w ubóstwie, a jeśli w miasteczkach panuje strach i rodziny żyją w nędzy, to znaczy, że ludzie mają odwagę nie podporządkowywać się władzy i przekraczać istniejące zakazy”²⁶.

HanFei wielkie znaczenie nadawał przepisom prawnym, które określają zasady postępowania, jak i obowiązek przestrzegania prawa. Twierdził, że jeśli władca chce sprawować rządy w państwie w oparciu o prawo karne, to powinien stosować je wobec wszystkich i wszystkiego. Jak linia prosta nie okala łamanej, tak prawo jest bezstronne także wobec znakomitych. Mądry nie może sprzeciwiać się wymogom prawa i waleczny nie będzie miał śmiałości oskarżać je. W nakładaniu kar nie należy omijać urzędników, a wynagradzając umiejętności, nie powinno się omijać ludzi prostych, co prowadzi do jednoczenia narodu oraz zachęca do zachowania zgodnego z prawem. Stosowanie kar filozof traktował jako naturalny przejaw miłości, bowiem „z natury swojej naród nienawidzi pracy, bardziej kochając spokój; to powoduje upadek, a po upadku – bezład. Do kierowania narodem nie ma innej stałej drogi oprócz prawa karnego. O ile prawo zmienia się odpowiednio do czasu, o tyle panuje porządek, kiedy porządek zostaje skoordynowany ze stuleciem, osiąga się sukces”²⁷.

Z drugiej strony, legiści dopuszczali możliwość tolerancji wobec ludzkich wad, przyjmując, że bardziej sprzyjające warunki do poprawy mają moralnie zabłąkani²⁸. Władca jako pierwszy powinien pokazywać wzór zachowania i być tolerancyjnym, pamiętając, że spokój w państwie i pokój w stosunkach międzyludzkich jest możliwy tylko wtedy, kiedy on sam daje dobry przykład. Powinien cierpliwie wysłuchiwać zdania podwładnych, unikać zastraszania i okrucieństwa, co jest ważne dla władcy również ze względu na to, że powinien

²⁵ *История философии в кратком...*, <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000196/index.shtml>

²⁶ В.М. Штейн, *Гуань-цзы. Исследование и перевод*, Москва 1959, s. 263.

²⁷ Хань Фей Хань Фей-цзы, *Антология мировой...*, s. 503.

²⁸ Хань Фей Хань Фей-цзы, *Антология мировой...*, s. 241–242.

znać realny stan tego co dzieje się w państwie, a najważniejszym źródłem poznania tego jest sam naród²⁹.

Zakończenie

Tradycja filozoficzna starożytnych Chin ukazywała człowieka jako część całości, który przez swoje zaistnienie został powołany do przezwyciężenia rozłamu w świecie, ponieważ łączy w sobie Yin i Yang, ciemne i jasne, męskie i żeńskie, aktywne i pasywne, twardość i miękkość, spokój i ruch. Położenie człowieka pośrodku między Niebem a Ziemią również wskazuje mu „drogę przez środek” jako najbardziej dla niego pomyślną, a to wyznacza jego rolę pośrednika. Człowiek stanowiący organiczną część Kosmosu, jest zdolny do tworzenia oraz robienia zmian. Uważano też, że między Niebem i Ziemią człowiek jest najcenniejszy ponad wszystko, jednak świat nie jest stworzony dla człowieka, będącego przedostatnim ogniwem w samodzielny rozwój świata, a swoim zachowaniem tworzącego specyficzną sferę bytu. Człowiek nie był uważany za władcę Wszechświata, nie mógł dyktować mu swojej woli i nim rządzić. Najlepszym ze sposobów zachowania człowieka uważano niedziałanie i naśladowanie natury, a w skrajnym przypadku porządkowanie i usuwanie zaburzeń i błędów, które wkradły się do procesu ewolucji. Człowieka traktowano jako część natury, mikrokosmos, który był połączony z Kosmosem wieloma niewidzialnymi związkami, ciągle wpływającymi na siebie wzajemnie. Stąd powstała idea odpowiedzialności człowieka za swoje zachowanie na wyższym, kosmicznym poziomie³⁰.

Jednocześnie, już wówczas ukazywały się cechy systematycznej samoidentyfikacji człowieka w ideale człowieka szlachetnego, mądrego, nosiciela wyższych cnót moralnych, który nie dołącza się do grupy i nie godzi się z rolą narzędzia. Za wyższą wartość uważano humanitarność i miłosierdzie, które polegało na komunikacji między ludźmi³¹. Człowiek szlachetny w swoim zachowaniu kieruje się wewnętrznymi impulsami oraz zasadami życiowymi, spośród których podstawowymi były: życzliwość wobec człowieka, szacunek wobec rodziców i spełnianie rytuałów. Człowiek szlachetny nie upodabnia się do rzeczy, a postępuje drogą pokory i jest wierny rytuałom. Natomiast człowiek podły to ten, który nie ma przekonań wewnętrznych, działa pod wpływem tłumy lub bezpośrednich potrzeb życiowych.

²⁹ Сюнь Куан Сюнь-Цзы, *Древнекитайская философия ...*, s. 151.

³⁰ I.O. Скакун, Антропоцентричні аспекти в давньосхідній та античній філософській думці, http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilosNauk/2009/135.pdf

³¹ *Конфуцианство, даосизм: от А до Я*, сост. Ю. Парфенова, АСТ, Москва 2007, s. 144.